

Наталія Білоус

[Рец.:] Мирон Капраль. Богоявленське братство Львова у XVIII ст.: дослідження та матеріали. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2016. – ХСV + 328 с. + 8 іл.

Чергова праця відомого львівського історика Мирона Капраля заслуговує на особливу увагу з багатьох причин. У сучасній українській історіографії такі мікроісторичні дослідження – рідкісне явище, тим більше з історії ранньомодерних міст. Автору вдалося зібрати й ретельно опрацювати цілий комплекс документів з історії і діяльності Богоявленського братства Львова XVIII ст. На його думку, збережені документи, створені ремісниками (серед яких були ливарники, ковалі, гравери, кравці та ін.) та дрібними крамарями, які об'єдналися навколо братства на Галицькому передмісті Львова, «є унікальними з точки зору близькості до мотивів їхньої діяльності». Основною джерельною підставою даної книжки стали братські реєстри, що велися безперервно впродовж усього століття; вони були своєрідною історичною хронікою і водночас важливою фінансовим комплексом цієї установи. Братчики ретельно нотували кожен гріш, пожертвований мирянами чи зароблений на оренді нерухомості, так само скрупульозно записували усі видатки на утримання церкви, школи, шпиталу, на милостиню для вбогих тощо. Каталог членів братства за 1701–1784 рр. дає можливість ознайомитись із його особовим складом. Залучивши до аналізу ще чимало інших джерел, передовсім актових (привілеї, статuti, судові справи) та статистично-описових матеріалів, Мирон Капраль відтворив історію цієї корпоративної інституції, що складалася з 20-25 осіб, показав середовище, в якому функціонувало братство, його життєві пріоритети. Жодне інше львівське братство, за винятком Ставропігії, не залишило по собі такої кількості документального матеріалу.

Важливим є те, що монографія розповідає про середній та нижчий прошарки суспільства, які становили більшість ранньомодерних міст, а водночас залишили найменше «слідів» в історії, тоді як традиційно в українській історіографії увага дістається історії правлячих еліт.

Як і попереднє дослідження Мирона Капраля – «Люди корпорації: львівський шевський цех у XVII–XVIII ст.» (Львів, 2012), нова книжка вдало поєднує мікроісторичне дослідження з публікацією джерел. Тож вона є успішним втіленням чергового великого археографічного проекту цього історика. Ретельно підібрані й опрацьовані ним архівні джерела, що друкуються у виданні, раніше практично не були доступні широкому загальному дослідників.

Книжка складається зі вступу, публікації джерельних матеріалів, що відображають фінансову діяльність Богоявленського братства – книги прибутків (1705–1791) та книги видатків за ці ж роки (240 стор.), дев'яти документальних додатків, серед яких – реєстр членів братства за 1665–1786 рр., інвентар церковних апаратів та коштовностей 1701 р., генеральна візитація цієї церкви 1743 р., прибутки та видатки братства (в таблицях за 1705–1790 рр.). Документи друкуються мовою, близькою до оригіналу, супроводжуються археографічною передмовою, де обумовлені засади публікації. Видання завершують ретельно укладені словник термінів та застарілих слів, предметно-тематичний покажчик, покажчик імен та місцевостей, вісім кольорових ілюстрацій.

Вступ під назвою «Богоявленське братство та церква у Львові у XVIII ст.: інституція, люди, історичні джерела» – свого роду монографічне дослідження на 95 сторінок – детально розповідає про історію цієї установи. Щоправда, відсутній у книзі характерний для монографії традиційний історіографічний вступ і аналіз джерельної бази. Про історію братського архіву, сучасне місце знаходження та перипетії навколо нього оповідається наприкінці дослідження. Відсутня також нумерація тематичних розділів, на які поділено дослідження, тому для зручності нижче подаємо свою умовну нумерацію.

Дослідження починається з розділу «Початки церкви та братства», звідки дізнаємося, що церква Богоявлення вперше згадується в джерелах 1386 р., а в наступному столітті її священники все частіше фігурують у міських і гродських книгах. Перші статuti львівських братств відомі з 40-х рр. XVI ст. Автор зазначає, що у Львові ці «статутні» братства не вирізнялися особливою активністю. Українською громадою керували впливові та заможні братчики Успенської міської церкви, які носили титул «руських старших». Вони домоглися у 1572 р. привілею на зрівняння руської (української) та польської громад. Богоявленське братство організаційно оформилося 16 січня 1591 р., коли київський митрополит Михайло Рагоза надав йому грамоту за взірцем Львівського Успенського братства. У 1634 р. братство закріпило за собою на вищому державному рівні всі отримані раніше від церковних ієрархів права. Король Владислав IV під час перебування у Львові 12 жовтня 1634 р. підписав привілей про адміністрування церкви Богоявлення однойменним братством, фактично надавши йому право патронату. Надалі цей привілей підтверджували по чергово всі нові королі.

Внутрішній устрій братства, встановлений грамотою єпископа Гедеона Балабана від 26 квітня 1602 р., не зазнав суттєвих змін протягом століття і був підтверджений єпископом Йосифом Шумлянським 16 травня 1691 р. Після оголошення про приєднання до унії Львівською єпархією старші Богоявленського братства у липні 1700 р. склали католицьке Ісповідання віри, як і інші передміські братства Львова.

Про впливовість цього братства не тільки у Львові, а й у Львівській єпархії, свідчить те, що ця мирянська організація представляла братський рух на всіх виборах львівських єпископів поряд зі Львівським Ставропігійським братством. 1710 року братчики переписали статті-артикули про внутрішній устрій братства, якими послуговувалися протягом XVII ст., й оформили їх в окремий конволют.

У першій частині ці положення деталізували внутрішній устрій установи: кількість старших братів, порядок їх виборів, організацію зборів конфраернії, обов'язки членів, форми ведення братських реєстрів, зберігання документів, скарбниці тощо. Друга частина статей 1710 р. була скерована на дисципліну та консолідацію братської організації та її харитативну діяльність.

У другому розділі «Матеріальні підстави діяльності братства: ґрунти, будинки, ділянки» розповідається про земельні надання та місце розташування церкви. Автор локалізує її на Галицькому передмісті, поряд із Волоським мостом (поблизу перетину сучасних вулиць князя Романа, І. Франка та О. Герцена, зображення подано на карті 1). У першій половині XVII ст. братчики, активно скуповуючи або отримуючи в дарунок від членів руської громади нерухомість, створили компактний земельний комплекс навколо Богоявленської церкви. Реконструкція усіх земельних володінь братства у XVII–XVIII ст. подається автором на плані Львова 1802 р. (карта 2). Наприкінці XVIII ст. дерев'яна церква занепала, а 1804 р. її рештки продали за 488 гульденів. Виручені кошти влада спрямувала до релігійного фонду, що опікувався церквами з боку держави.

У третьому розділі «Грошові джерела доходів братства» йдеться про статті прибутків цієї установи. Земельні ділянки складали важливу статтю надходжень Богоявленського братства. Орендарі цієї нерухомості сплачували на його користь щорічні чиншові внески. Поряд із церквою братчики заклали великий сад і також отримували з нього прибутки. Чиншові доходи поступово збільшувалися: у першій половині XVIII ст. вони становили 15-20% усіх коштів, а далі зросли до 30-40%. Річні внески (або «рокове»), що надходили до братської скарбниці, складали невелику частину необхідних коштів і не перевищували 5% усіх прибутків. Їх сплачували залежно від рівня заможності братчиків. Значно більше доходів приносили пожертви на храм (легати) та милостиня (ялмужна) від віруючих. У першій третині XVIII ст. «ялмужні» гроші приносили братству до третини всіх прибутків, утім, пізніше потік пожертвувань значно зменшився і не перевищував наприкінці століття 5% усіх надходжень. Вагомішою статтею прибутків були кошти за похоронні процесії. Важливе джерело надходжень коштів становили також заповіти на користь церкви (легації), які у першій третині XVIII ст. забезпечували третину всіх доходів братства, в середині того ж століття їхня частка зросла майже до половини, але значно зменшилася наприкінці століття. Впродовж усього періоду прибутки братства невпинно зростали, що показують документи, вміщені у додатку до книги, однак порівняно з деякими перемишльськими мирянськими корпораціями, які утримували не дерев'яні, а кам'яні церкви, ця організація не могла змагатися.

Наступний розділ «Братські видатки: напрями, структура, доцільність витрат» говорить сама за себе. Левова частка видатків спрямовувалася на утримання Богоявленської церкви, про що детально розповідається у книжці. Автор спочатку оповідає історію побудови храму. Віднайдені ним джерела зберегли відомості про різні етапи будівельних робіт і висвітлюють їх фінансовий бік. Поряд із Богоявленською церквою розташовувались дзвіниця, будинки священника, школа, шпиталь, котрі теж були дерев'яними і періодично потребували ремонту. Витратним було утримання паркану – огорожі навколо цвинтаря, який

охоплював значну територію. Немалих коштів потребувала школа: обслуговування приміщення, видатки на вчителя і школярів, зокрема, бурса для їх проживання. Протокол генеральної візитації 1743 р. зберіг повний каталог бібліотеки Богоявленської церкви (вміщений у додатку № 6). Усі книжки були кириличними, за винятком однієї польськокомовної.

У п'ятому розділі «Церковні інституції (єпископ, намісник, парох) й організація мирян: реформи та гроші» висвітлюється церковна структура, наводяться відомості про парохів церкви Богоявлення. З 1670 по 1749 р. братство щороку сплачувало «поклон» єпископу; величина його коливалася від 12 до 17 злотих. Основною фігурою владичого двору, з яким братчики мали справи, був офіціал, який після Замойського синоду 1720 р. отримав широкі судові повноваження.

В останньому розділі йдеться про організаційні форми керівництва братства та конфлікти у Богоявленській конфрадернії. Як зазначає М. Капраль, утворена за взірцем Успенського Ставропігійського братства, вона наслідувала й подібну структуру керівних органів. На щорічних елекційних засіданнях братчики обирали чотирьох старших. Вибори відбувались раз на три роки. Але з 1668 р. братчики перейшли на щорічне обрання керівництва цеху. Поряд зі старшими вони обирали також шпитальних (забезпечували шпиталь усім необхідним) і витрикушів (киторів або провізорів церкви, які у XVII ст. трансформувалися у церковних служителів – паламарів). З 1685 р. у джерелах фігурує уряд писаря. Протягом XVIII ст. згадується 13 писарів Богоявленського братства. Далі автор наводить кількісні та соціо-професійні характеристики: у 1765 р. у т.зв. «реєстрі душ» зафіксовано 206 мирян та 60 дітей, але надалі ця кількість невпинно зменшувалася разом із загальним зменшенням українського населення Львова через економічні, соціально-культурні та релігійні причини. Соціальна складова цієї конфрадернії – ремісники переважно мистецьких та вільних фахів (гравери, гаптярі, ливарники, палітурники). Соціальний статус мирян братства був низький, тільки 10% змогли отримати «міське право», тобто стати повноцінними громадянами.

Окремо автор розповідає про взаємини братчиків із парохами (священниками) своєї церкви, висвітлює різні конфліктні ситуації навколо їхньої діяльності, яких як і деінде не бракувало у повсякденному житті. Коли конфлікти не вдавалося залагодити всередині, братчики зверталися до духовного консисторського суду. Насамкінець М. Капраль підсумовує, що, незважаючи на різні внутрішні конфлікти, які не мали катастрофічних наслідків для мирян, братська організація впродовж XVIII ст. залишалася успішною організацією, яка здійснювала харитативні, культурні та інші функції.

Отже, чергове захоплює мікроісторичне дослідження відомого львівського історика Мирона Капралю зацікавить не тільки вузьких фахівців-істориків братства і Церкви, соціальної історії, археографів, а й отримає ширшу читацьку аудиторію.